

KARADENİZ'DE UNUTULAN ENDÜSTRİ MİRASI

Hamiyet ÖZEN ve Arzu SERT

Mimarlık Bölümü, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 61080 Trabzon
ozen@ktu.edu.tr, asert@ktu.edu.tr

(Geliş/Received: 06.05.2005; Kabul/Accepted: 27.02.2006)

ÖZET

Bütün alanlardaki hızlı gelişmeler ve değişimler binaların tasarım ve kullanımlarını doğrudan etkilemektedir. Çalışmanın amacı, bu gibi değişimlerin binalar üzerindeki olumsuz etkilerinin olumlu yöne çevirmek ve günümüz koşullarına uygun hale getirmektir. Endüstri binaları üzerindeki fiziksel ve fonksiyonel eskimleri değerlendirilerek, Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Trabzon, Akçaabat ve Samsun binaları incelenerek, ülkemiz endüstri mirasında önemli yere sahip olan bu binaların ve benzerlerinin tekrar kullanımlarını gündeme getirmek hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Koruma, yenileme, yeniden işlevlendirme, endüstri mirası, Karadeniz Bölgesi, Trabzon, Akçaabat, Samsun, Tekel Binaları

THE FORGOTTEN INDUSTRIAL HERITAGE IN BLACK SEA REGION

ABSTRACT

Developments and progress in many fields have direct impact on the buildings design and usages. The aim of this study is revolving the negative impacts of all these to positive and adjusting the these buildings to today's conditions. In addition to these, the physical and functional depreciation of industrial buildings had evaluated by examining Trabzon, Akçaabat, Samsun Tekel Factory buildings in the Black Sea region. The goal is to taken attention to re-usage of the similar kind of buildings that have important place in in our industrial heritage.

Keywords: Preservation, renovation, re-use, industrial heritage, Black Sea Region, Trabzon, Akçaabat, Samsun, Tekel Factory Buildings.

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

“Biz bizim olduğumuzu geçmişimiz olmadan nasıl bileceğiz.”

John Steinback [1]

Kültürel mirasın korunması ve yeniden kullanılması, hızla değişen yapısal çevrelerimizde önemli bir olgu olmaya devam etmektedir. Pek çok yapı türünün, mimari sürekliliğin sağlanması ve çeşitliliğin devamı amacıyla korunması gündemdedir. Endüstri mirasının korunması ve yeniden işlevlendirilerek kullanılması, hem ülkemizde, hem de diğer ülkelerde olduğu gibi son dönemlerde giderek artan bir ilgiyle devam etmektedir. Diğer yapı türlerinde olduğu gibi, endüstri yapılarının korunması bilimsel olarak ele alınması, geçmişten günümüze bir üretim tarzını yansıtan bu yapıların değerlendirilmesi için ciddi çalışmalar ve araştırmalar yapılması aynı zamanda onların daha iyi korunmasına yardımcı olacaktır. Bu yapılar birer

mimari ya da mühendislik yapıları olmalarının yanı sıra, toplumun belirli dönemlerindeki üretim tarihini, teknolojisini, sosyal, ekonomik ve politik yapısını yansıtıcı özelliklere sahiptirler.

Karadeniz Bölgesi'nde ülkemizin ekonomik gelişmesini ve endüstri tarihini yansıtacak nitelikte farklı üretim türüne ev sahipliği yapmış yapı türleri mevcuttur. Bu çalışma kapsamında bölgenin önemli endüstri yapılarından hatta ilklerinden olan Tekel Tütün İşletme ve Sigara Üretim fabrikaları yerleşkelerinin araştırılması ve yeniden işlevlendirilmesi olanaklarının gündeme getirilmesi hedeflenmektedir.

Bölge önemli coğrafi ve stratejik konumundan dolayı, tarihten günümüze kadar ticaret merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Bölgede bulunan sınırlı sayıda 20. yüzyıla ait endüstri yapısının birçoğunun artık orijinal işlevlerini kaybetmesi ve günümüzde önemleri doğrultusunda kullanılmamaları ve terk

edilmeleri endüstri mirasımızın her geçen gün yok olduğunu göstermektedir. Bir zamanlar önemli olan bu yapıların yok olmalarının önlenmesi, yeniden işlevlendirilerek kullanılması önemli bir konudur. Tasarlandıkları işlevlerinden dolayı büyük boyutlu mekanları olan bu yapılar, yeni işlevleriyle hem ekonomik hem de sürdürülebilirlik kavramı bakımında bulundukları kentler için önemli kazanımlar olacaklardır. Bölgede bulunan Samsun, Trabzon ve Akçaabat Fabrika binaları bu çalışma kapsamında incelenmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır.

2. TÜTÜN ENDÜSTRİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI (THE EXPOSE OF TOBACCO INDUSTRY)

Tütünün ana vatanının neresi olduğu konusu kesin olmamakla birlikte Amerika kaynaklı görüşler daha ağırlıklıdır [2-4].

Tütün, dinsel törenlerde ve tedavi amaçlı kullanılmış ve bu vesileyle de Orta ve Kuzey Amerika, Mezopotamya ve Mısır’daki eski medeniyetlerde kullanılmıştır [3,4]. Vespuci, Macellan, Cortez ve ekibi tütün bitkisini Amerika’dan Avrupa’ya, Romano Pane de 1518 yılında İspanya’ya getirmişlerdir. Avrupa’da önce İspanya ve Portekiz’e gelen tütün daha sonra Brezilya’dan Fransa’ya getirilmiştir. Tütün üretiminin Avrupa’da yayılması Fransa Ruhban Reisinin İspanya’dan getirdiği tohumlarla tütün üretimine başlamasıyla olmuştur. Tütün tüketiminin giderek artış göstermesi İspanya, Portekiz, İngiltere ve Fransa’nın Amerika’daki sömürgelerde tütün üretimi yapmasını ve tütün ticaretinden gelir elde etmelerini sağlamıştır. Ayrıca tütün Akdeniz, Kuzey Avrupa, Filipin adalarına, Hindistan, Japonya ve Çin gibi doğu ülkelerine yayılmıştır [2,3]. Sigaranın yayılması 1856 Kırım harbinden sonra olmuştur. İlk sigara fabrikası 1856 yılında İngiliz Gloak tarafından kurulmuştur ve bunu diğer ülkeler takip etmiştir [2,3,4]. Tütün, Osmanlı İmparatorluğu’na ilk kez 17. yy.ın sonunda Cenova’lı denizciler tarafından getirilerek tanıtılmıştır. Daha sonra da Selanik ve İskeçe şehirlerinde üretimi başlamıştır [2,5]. Osmanlı Devleti döneminde tütünde en önemli gelişmeler 1861 yılında başlamıştır. Bu yıl ülkeye tütün ithali yasaklanmıştır. Tütünün inhisar şeklinde idaresi 1862 yılında çıkarılan bir nizamname ile kabul edilmiştir. 1872 yılında İlk Devlet inhisarı kurulmuş ve tütünlerin çıkış noktasından vergi alınması kararlaştırılmıştır. 1873 yılında yeni bazı düzenlemelerde yapılarak “İdare-i İnhisariyeyi Duhan” adıyla bir teşkilat kurulmuştur. 1883 yılında yapılan bir şartname ile tütün inhisarlarının işletilmesi hakkı 30 sene süreyle “Memaliki Osmaniye Duhanları Müsterekilmenfaa Reji Şirketi” adlı Fransız Anonim Şirketine verilmiştir. Reji şirketi 13 Haziran 1921 tarihine kadar faaliyetini sürdürmüştür. Bu tarihte şirketle, hükümet arasında yapılan bir anlaşmayla Reji idaresi tamamen devlete geçmiştir. 1923 yılında I. İktisat kongresinde Reji şirketinin kapatılması kararlaştırılmıştır. 1923 tarihli 558 sayılı Kanunla iç tüketim için tütün satın alınması, işletilmesi, sigara

imali ve satılması tütüne ait işlerin kanunlarla hükümet tarafından yürütülmesi kabul edilmiştir. 1926 tarih ve 907 sayılı kanunla yabancı ülkelerden gelen yaprak sigara, kıyılmış tütün, sigara, enfiye, puro v.b ithali ve ülke içinde satılması Devlet İnhisarına geçmiştir [3,6].

Ülkemizde Tekel işletmesine ait toplam 7 fabrika, 111 işletme müdürlüğü, 2 işleme fabrikası, 4 alım şefliği, 7 bakım amirliği, 1 bakım atölyesi, 1 yaprak tütün memurluğu bulunmaktadır [7]. Tekel’in Sigara Sanayi İşletmeleri ve Ticareti A.Ş için özelleştirilme Nisan 2005’te tekrar görüşülmüş ancak özelleştirilmesi yönünde olumlu bir adım atılmamıştır [8].

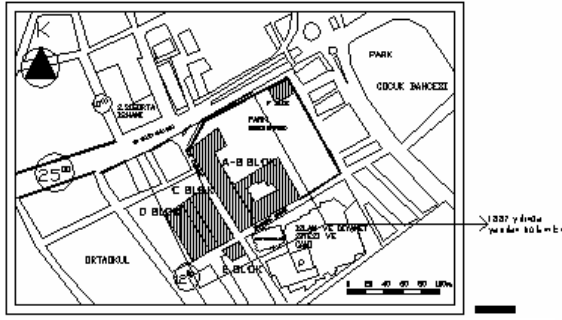
3. TEKEL BİNALARI VE ANALİZLERİ (TEKEL BUILDINGS AND ANALYSIS)

Devletçi tutum sonucu Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’na göre birçok fabrika binası inşa edilmiştir ve bu fabrikalar endüstri yapıları içinde önemli yer tutmaktadırlar. Fonksiyonun biçimlendirdiği bu fabrikalar, uluslar arası mimarlık özellikleri gösteren tesisler içinde yer almışlardır. Bu bağlamda diğer tesis ve binaların yanında Tekel’e ait depo ve üretim merkezleri de yapılmıştır [9].

Tekel yapıları, Giulio Mongeri’nin 1928’de tasarladığı Ankara İnhisarlar (Tekel) Baş Müdürlük Binası, Tahir Tuğ’un 1934’de tasarladığı Antalya İnhisarlar (Tekel) İdare Binası, 1935’de Konya, 1937-38’de Afyon İnhisarlar İdare Binası, 1937-38’de Sedat Hakkı Eldem’in tasarladığı Ankara İnhisarlar Umum Müdürlük Binası gibi birçok kentte inşa edilmişlerdir [9].

Karadeniz bölgesinde üretimi durmuş olan Tekel Tütün İşleme ve Sigara Fabrikası yerleşkelerinden Samsun 1887, Trabzon 1951–1965 ve Akçaabat 1915–1970 yıllarında inşa edilmişlerdir. Samsun yerleşkesi mimarı hakkında yapılan araştırmalar sonucunda bir bilgiye ulaşılamamıştır. Trabzon yerleşkesinin ise, 1951 yılında yapılan kısmın müteahhidinin Gümüşhaneli Ali Bey, 1965 yılında yapılan kısmının müteahhidinin Artvinli Hilmi Bey olduğu anlaşılmıştır. Akçaabat yerleşkesinin 1915 yılında yapılan kısmı için herhangi bir bilgi edinilememiş, ancak 1970 yılında yapılan 4. Blok’un mimarının Vedat Çelik, müteahhidinin Hayati Cebeci olduğu saptanmıştır.

Günümüzde Samsun, Trabzon ve Akçaabat’ta bulunan yerleşkeler konumlandıkları yerlerdeki belediyelerin mülkiyetindedirler [7]. Samsun yerleşkesi için 2005 yılı başında başlatılan restorasyon ve yeniden işlevlendirme çalışmalarının 2007 yılında tamamlanması düşünülmektedir. Trabzon yerleşkesi için, belediyece yeniden işlevlendirilmesi yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Akçaabat yerleşkesi için ise, Karadeniz Teknik Üniversitesi’ne ait bir fakülte açılması için 2005 yılında üniversiteye devredilmiştir.

Şekil 1. Samsun Tekel Yerleşkesi konum planı [11]
(The site plan of Samsun Tekel Settlement)

Bu bölümde Samsun, Trabzon ve Akçaabat Tekel Binaları tek tek ele alınarak, mevcut durum ve binalar hakkında konumsal özellikler, mimari analizler ve yapılan çalışmalar her kent için ayrı ayrı verilecektir.

3.1. Samsun Tekel Yerleşkesi (The Settlement of Samsun Tekel)

Samsun kenti, merkez Kale mahallesinde bulunan Samsun Tekel Tütün İşletme ve Sigara Fabrika yerleşkesi günümüz mülkiyeti Samsun Belediyesi’ne aittir. 1887 yılında inşa edilen yerleşkenin Fransız döneminde yapıldığı tescil fişlerinde belirtilmektedir [10]. Yerleşke 5 bloktan oluşmaktadır (Şekil 1).

Yerleşke yaklaşık 9321 m² lik bir alan üzerinde konumlanmaktadır. Konumlandığı alan Samsun’un merkezi sayılabilecek 19 Mayıs Bulvarı üzerindedir. Batısında Samsun Kültür Müdürlüğü, doğusunda ordu evi, güneyinde İslam Diyanet Sitesi ve cami, kuzeyinde sosyal sigortalar iş hanı bulunmaktadır.

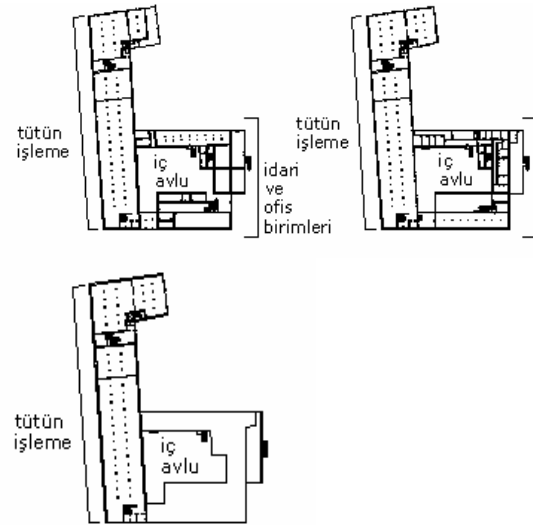
Samsun Tekel Yerleşkesi’nde A-B Blok’u bir çok binadan oluşan binalar topluluğudur. İç içe iki avlu etrafında birçok bina sıralanmaktadır. Fabrikayı oluşturan binalar genellikle iki ve üç katlıdır. Önceden bu avluda yer alan yemekhane ve kreş binaları daha sonradan yıkılarak boşalan bu alan günümüzde açık otopark olarak kullanılmaktadır. İki katlı ve üç katlı olan bu binalardan birbirlerine birinci katta geçiş imkanı vardır. Üç katlı binanın ana girişi zemin katta ve avlunun güney cephesinde yer almaktadır. İki katlı olan binaların girişi güney cephesinde bulunan ikişer giriş kapısı ile sağlanmaktadır. Ayrıca burada bulunan avluda da yer alan giriş kapıları ile giriş sağlanır. Üç katlı binanın giriş katı, birinci ve ikinci katı aynı olmakla birlikte, iki merdiven ve iki asansörle katlar arasında sirkülasyona olanak vermektedir. Katlar kolonatl bir sistemle geçilen yekpare bir alan ile, üç alandan oluşmaktadır. İki katlı olan bölümler ise, avlu etrafında çevrelenmektedirler. Bu bölümler ofis birimleri olarak kullanılmaktadırlar ve katlar arasındaki bağlantı içten ve avludan merdivenlerledir. Samsun Tekel Binası A-B Blok boşaltılmış ve kullanılmamaktadır (Şekil 2-5).

Şekil 2. A-B blok iç avlu [11] (Interior court of A-B block)

Şekil 3. A-B blok [11] (A-B block)

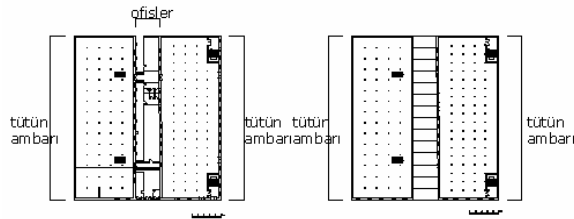
Şekil 4. Samsun Tekel yerleşkesi A-B Blok kat planları [11]
(Level plans of Samsun Tekel settlement A-B Block)

Şekil 5. A-B blok [11] (A-B block)

Samsun Tekel yerleşkesi C ve D Blok 4 katlıdır. İki blok arasında, tek katlı bir bina daha bulunmaktadır ve bu binanın içinden C ve D Bloklarında iki noktadan geçişler mevcuttur. C Blok ana girişi doğu ve kuzey cephesinden olmak üzere iki noktadır. Zemin kat ve diğer katlar kolonlarla geçilmiş, bölücü duvarı olmayan, yekpare alanlardır. Katlar arasındaki bağlantı, doğu cephesindeki giriş kapısının açıldığı merdivenle ve bu merdivenin simetriğinde bulunan diğer bir merdivenle sağlanmaktadır. D Blok ana girişi ise, doğu cephesinde yer almaktadır. Zemin kat iki bölümden oluşmaktadır ve üst katlar ise kolonlarla geçilmiş bütüncül mekanlara sahiptir. Katlar arasında bağlantı birbirine simetrik yerleşmiş, iki merdiven ile olanaklıdır. C-D Blok da diğerleri gibi boş ve kullanılmamaktadırlar (Şekil 6-8).

Samsun Tekel yerleşkesi E Blok 5 katlıdır. Ana giriş batı cephesinden sağlanmaktadır. Zemin kat ve diğer katlar yekpare alanlardır. Katlar arasındaki bağlantı merdivenle sağlanır. Diğer binalar gibi bu da boşaltılmıştır (Şekil 9,10).

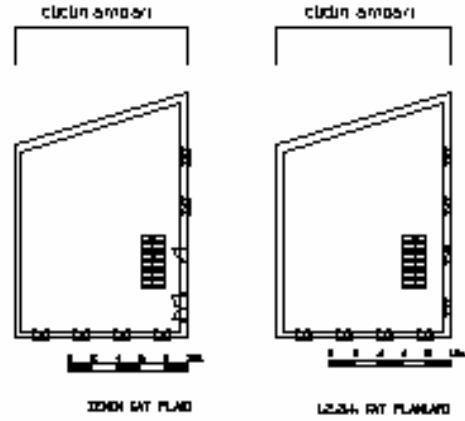
Şekil 6. Samsun Tekel Yerleşkesi C-D Blokları kat Planları [11] (Level plans of Samsun Tekel settlement C-D Block)

Şekil 7. C-D blok görünüş [11] (Elevation of C-D block)

Şekil 8. C-D blok güney cephesi [11] (South elevation of C-D block)

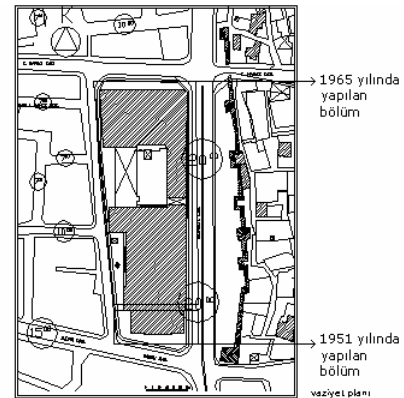
Şekil 9. Samsun Tekel Binası E Blok kat planları [11] (Level plans of Samsun Tekel settlement E block)

Şekil 10. E blok [11] (E block)

3.2. Trabzon Tekel Yerleşkesi (The Settlement of Trabzon Tekel)

Trabzon Merkez, Gülbahar Hatun mahallesinde bulunan Trabzon Tekel Tütün İşleme ve Sigara Fabrika yerleşkesi günümüz mülkiyeti Trabzon Belediyesi'ne aittir. 1951 yılında ilk kısmı, 1965 yılında ise yapıya ikinci bir ek yapılmıştır. Ön cephesi itibarıyla yapı II. Ulusal Mimari Hareket özelliği göstermekle birlikte kentin en önemli tarihi dokusu içinde yer almaktadır (Şekil 11).

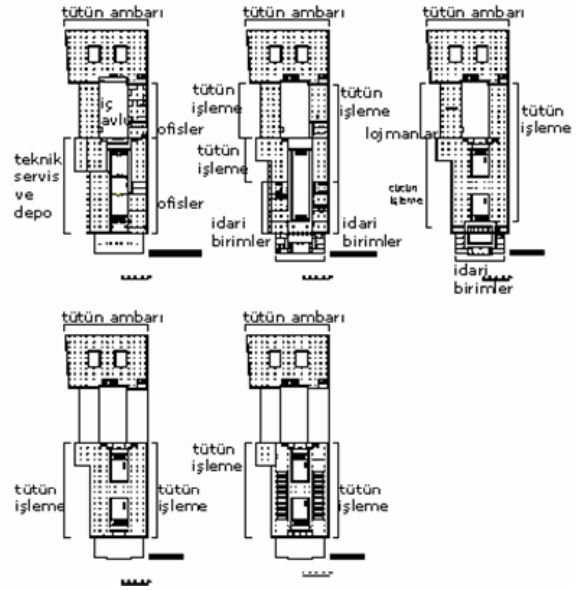
Şekil 11. Trabzon Tekel Yerleşkesi vaziyet planı [11] (The site plan of Trabzon Tekel settlement)

Şekil 12. Trabzon Tekel Yerleşkesi’nin konumunu gösterir hava fotoğrafı (1970) [11] (The photograph of Trabzon Tekel settlement -1970)

Yerleşke konumlandığı yer itibariyle Trabzon kentinde merkezi sayılabilecek bir noktada bulunmaktadır. Alan yaklaşık 1.3 hektara yayılmış, dört tarafı yol ile çevrilmiştir. Konumlandığı yerde doğusunda eski kent surlarının Aşağıhisar olarak adlandırılan bölümü bulunmaktadır. Batı sınırı Reşadiye Caddesi boyunca sahil karayoluna uzanmaktadır. Surların bir bölümü Bizans Döneminde inşa edilerek Osmanlı döneminde yeniden elden geçirilerek Zağnos Burcu adı verilerek burç ve kapı ilave edilmiştir. Sur duvarları Zağnos Burcu’ndan başlamaktadır. Güneyinde Hatuniye/Gülbahar Hatun Camii ve Türbesi bulunmaktadır (Şekil 12).

Güney cephesi 2 katlı, günümüzde lojman olarak kullanılan batı cephesine ve avluya cephesi olan kısım 3 katlı, depo olarak kullanılan doğu cephesine ve avluya bakan kısım 3 katlı, diğer bölümler 5 katlıdır. Bina ana girişi, güney cephesinde, tütün toplama ve dağıtım girişi doğu cephesinde ve batı cephesinde bulunan avluda, lojman girişi ise batı cephesinde yer alır. Güney cephesinden avluya, avludan da binaya girilir. Avluyu doğuda kreş ve batıda ise güvenlik ve danışma birimleri sarar. Giriş katında idari birimler, tütün işleme, tütün deposu bulunur. Bodrum katta ise, tütün depoları ve çalışanların dinlenme büroları yer alır. Bodrum kat iç avluya çepeçevre sarılmıştır. Bu avludan binaya tütün girişi sağlanır. Ayrıca bodrum katta ısıtma ve havalandırma birimleri vardır. Birinci katta idari birimler, tütün işleme ve tütün depoları bulunur. İkinci katta, tütün işleme, tütün depoları ve günümüzde lojman olarak kullanılan ancak ilk işlevi depo olan birim yer alır. Üçüncü ve dördüncü katlarda ise, tütün işleme ve tütün depoları bulunmaktadır. Günümüzde belediyeye ait olan bina kullanılmamakta, yeni işlev önerileri düşünülmektedir (Şekil 13-20).

Şekil 13. Trabzon Tekel yerleşkesi kat planları [11] (The level plans of Trabzon Tekel settlement)

Şekil 14. Güney cephesi (1970) [12] (South elevation -1970)

Şekil 15. Güney cephesi 2004[11] (South elevation-2004)

Şekil 16. Doğu cephesi (1970) [12] (East elevation-1970)

Şekil 17. Doğu cephesi (2004) [11] (East elevation-2004)

Şekil 18. Güney (idari birimler) (2004) (South elevation-administration-2004)

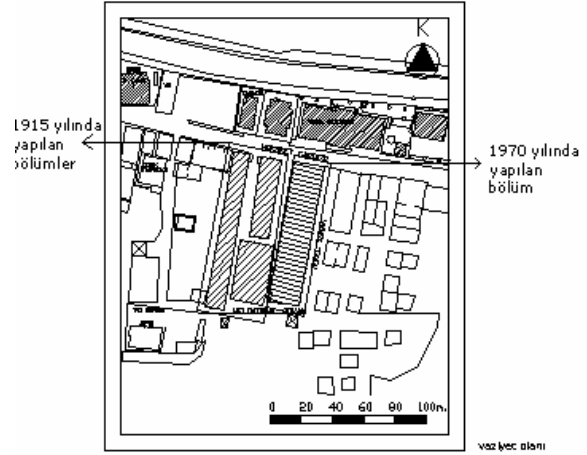
Şekil 19. Doğu (depo, tütün işleme) (2004) (East-store, tobacco processing-2004)

Şekil 20. Kuzey cephesi (2004) (North elevation-2004)

3.3. Akçaabat Tekel Yerleşkesi (The Settlement of Akçaabat Tekel)

Trabzon’un Akçaabat ilçesi, Dürbinar mahallesinde bulunan Akçaabat Tekel Tütün İşleme ve Sigara Fabrika yerleşkesi günümüz mülkiyeti Akçaabat Belediyesi’ne aittir. 1915 ve 1970 yıllarında yapılan yapının 1915 yılında yapılan kısmının Fransızlar

Şekil 21. Akçaabat Tekel Yerleşkesi konum planı [11] (The site plan of Akçaabat Tekel settlement)

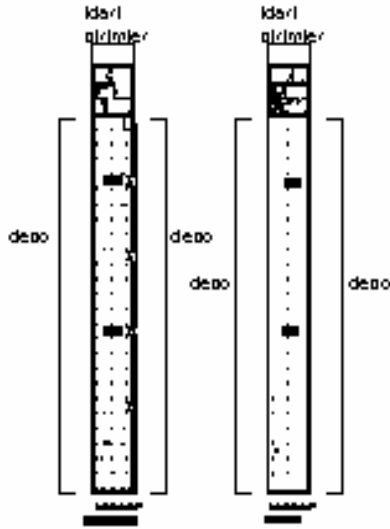
Şekil 22. Akçaabat Tekel Yerleşkesi Hükümet Caddesi üzerinde konumlanan 1., 2., 4. Bloklar [11] (Akçaabat Tekel settlement 1,2,4th blocks on Hükümet Street)

eliyle yapıldığı düşünülmektedir. Yerleşke 4 bloktan oluşmaktadır (Şekil 21).

Yerleşke konumlandığı yer itibariyle Akçaabat merkezinde yer almaktadır. Alan yaklaşık 6135 m²’dir (Şekil 22). Konumlandığı yerde doğusunda ve batısında ticaret+konut blokları, kuzeyinde karakol binası ve tekele ait depo binası ve güneyinde konut blokları bulunmaktadır.

4 bloktan oluşan yerleşkenin 1. Blok’u 1915 yılında yapılmıştır 2 katlıdır. Binanın ana girişi zemin katta, doğu cephesinde yer alır. Doğu cephesinde dört giriş kapısı bulunmaktadır. Bunlardan her biri ana giriş için elverişlidir. Oda, mutfak ve WC’ler bulunur. Günümüz koşullarında Akçaabat Tekel Binası 1.Blok atıl durumdadır (Şekil 23, 24).

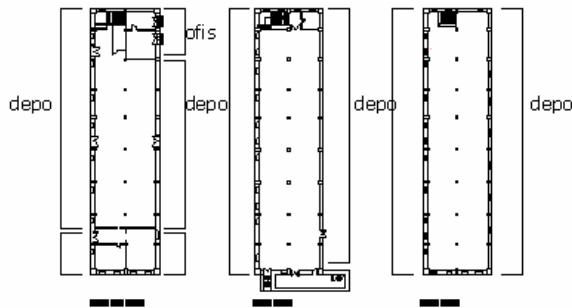
Akçaabat Tekel yerleşkesi 2.Blok’u 1915 yılında yapılmıştır ve üç katlıdır. Binanın ana girişi zemin katta, batı cephesinde yer alır. Batı cephesinde üç giriş kapısı bulunmaktadır. Bunlardan her biri ana giriş için elverişlidir. Ayrıca binaya doğu cephesinde bulunan kapılardan da girilir. Birinci katta bir oda ve geniş yekpare bir alan bulunur. İkinci kat yekpare bir alandır. Günümüz koşullarında Akçaabat Tekel Binası 2.Blok atıl durumdadır (Şekil 25, 26).

Şekil 23. Akçaabat Tekel yerleşkesi 1. Blok kat planları [11] (The level plans of Akçaabat Tekel settlement 1 st block)

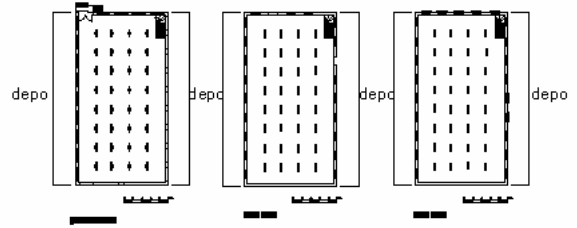
Şekil 24. 1. Blok kuzey, doğu cepheleri [11] (North and east elevations of 1 st block)

Şekil 25. Akçaabat Tekel yerleşkesi 2.blok kat planları [11] (The level plans of Akçaabat Tekel settlement 2nd block)

Şekil 26. 2. Blok kuzey, batı cepheleri [11] (North and west elevations of 2 nd block)

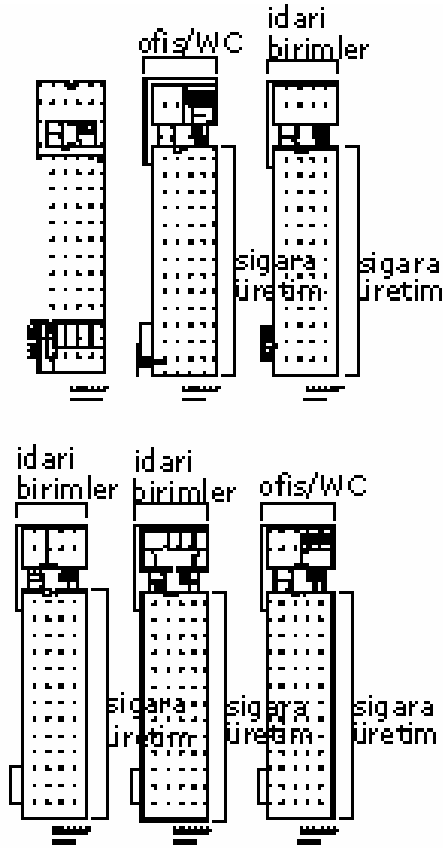
Şekil 27. Akçaabat Tekel yerleşkesi 3.Blok kat planları [11] (The level plans of Akçaabat Tekel settlement 3 rd block)

Akçaabat Tekel yerleşkesi 3.Blok'u 1915 yılında yapılmıştır üç katlıdır. Binanın ana girişi zemin kattaki kuzey cephesinde yer alır. Giriş katı kolonatl bir sistemle geçilen, bölücü duvarları bulunmayan, yekpare bir alandır. Üst katlarla bağlantı, girişteki bir merdivenle sağlanır. Birinci ve ikinci katlar da kolonatl sistemle geçilmiş yekpare alanlardır. Günümüz koşullarında Akçaabat Tekel Binası 3.Blok atıl durumdadır (Şekil 27).

Akçaabat Tekel yerleşkesi 4.Blok'u 1970 yılında yapılmıştır ve altı katlıdır. Binanın ana girişi zemin kattaki kuzey cephesinde yer alır. Giriş katında iki oda, yarı açık bir avlu ve bu avludan ulaşılan beş oda mevcuttur. Üst katlarla bağlantı, girişteki bir merdiven ve asansörle ve yarı açık avludan girilen bir merdivenle sağlanır. Üst katlarda, servis mekanları ve tütün depolama alanları bulunur. Günümüzde Akçaabat Belediyesi temizlik işleri olarak kullanılmaktadır (Şekil 28, 29).

4. KARŞILAŞTIRMALAR (COMPARISONS)

Üç Tekel Sigara Fabrikası ve binalarına ilişkin yapılacak karşılaştırmalar, konumları, işlevleri ve yapı özellikleri bakımından ele alınmıştır.

Şekil 28. Akçaabat Tekel yerleşkesi 4. Blok kat planları [11] (The level plans of Akçaabat Tekel settlement 4 th block)

Şekil 29. 4. Blok kuzey cephesi (The north elevation of 4 th block)

Üç yerleşkenin de konumlandıkları yerlerde bulunan belediyelerin mülkiyetinde olduğu ve zaman içinde değerlendirilmediği, yeniden işlevlendirilmeleri yönündeki çalışmaların zaman zaman başlayıp, zaman zaman devam etmediği gözlenmektedir. 2005 yılı itibariyle üç yerleşke için de çalışmalar yeniden başlatılmıştır.

Üç yerleşkeden biri tek blok diğerleri 4 ve 5 bloktan oluşmaktadır. Bu yerleşkeler bulundukları illerde konumlandıkları yer itibariyle merkeze yakın noktalarda yer almaktadırlar. Ayrıca ulaşım ağı da bu yerleşkelere yakın noktalardadır.

İlk işlevleri olarak güvenlik, idari birimler, ıslak hacimler, sigara üretim ve depolama alanları her üç yapı için de ortaktır. Bunun yanı sıra, kreş Trabzon ve Samsun, sığınak Trabzon, yemekhane ise Akçaabat ve

Samsun Tekel Sigara Fabrikası ve binalarında yer almaktadır. Yapım sistemi olarak, betonarme ve kagir yapı sistemleri ile inşa edilmişlerdir. Kolon, duvar, döşeme ve çatı elemanları detayları açısından bütün yerleşkeler sırasıyla verilecektir. **Samsun Tekel yerleşkesi**, AB blok kolon elemanı, kare kesitli, 20×20 cm. boyutlarında betonarmedir. Dış duvar elemanı, 75 ve 40 cm olmak üzere taştır. C-D blokları kolon elemanı, kare kesitli, 20×20 cm. boyutlarında betonarmedir. Dış duvar elemanı, 60 cm olmak üzere taştır. E blokta ise kolon bulunmamakta, dış duvar elemanı 60 cm. taştır. Bütün blokların döşeme elemanı ahşap, çatı örtüleri alaturka kiremittir. **Trabzon Tekel yerleşkesi**, kolon elemanları yarıçapı 25 cm. olmak üzere daire kesitli ve betonarmedir. Artan yük ve zemin emniyetinden dolayı bazı bölümlerde yarıçapı 50 cm. olarak yenilenmiştir. İç duvar 20 cm., dış duvar 50 cm. olmak üzere betonarmedir. Döşeme elemanı, tütün işleme, depolama ve idari birimlerde ahşap, koridorlar taştır. Çatı örtüsü alaturka kiremittir. **Akçaabat Tekel yerleşkesi**, 1. blok kolon elemanı, kare kesitli, 15×15 cm. boyutlarında ahşaptır. Dış duvar 60 cm. taştır. 2. blok kolon elemanı, kare kesitli, 15×15 cm. boyutlarında betonarmedir. Dış duvar 75 cm. taştır. 3. blok kolon elemanı, kare kesitli, 25×25 cm. boyutlarında ahşaptır. Dış duvar 60 cm. taştır. 4. blok kolon elemanı, yarıçapı 30 cm olmak üzere daire kesitli betonarmedir. Dış duvar 20 cm. betonarmedir. Bütün blokların döşeme elemanı ahşap, çatı örtüleri alaturka kiremittir.

5. DEĞERLENDİRME (EVALUATION)

Endüstri yapılarının korunarak yeniden kullanımı anlayışı 1794 yılında dünyanın ilk teknik müzesinin Paris’te açılmasıyla olmuştur. Ancak endüstri arkeolojisinin kavram olarak koruma tarihçesine girişi ve yoğun olarak kullanılmaya başlaması 1970’lerdir. İlk uluslararası endüstri arkeolojisi kongresi 1973’te Ironbridge’de yapılmıştır. Endüstri yapılarının yeniden kullanımı için bilinen ilk örneklerden biriside 16. yy.’a tarihlenen Nürnberg’deki bir depo binasıdır [13].

Dünya kültür mirası listesindeki 754 kültür varlığının 37’sinin endüstri mirası olduğu göz önüne alındığında bu yapılara verilmesi gereken değer ne derece önemle üzerinde durulması gereken bir koruma konusu olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Endüstri mirası belirli dönemlerdeki üretim şekli ve çalışma biçimi yansıtan yapılar olduklarından dolayı, bulundukları yerleşimlerin sosyo-ekonomik yapısı hakkında önemli ipuçları veren yapı türleridir.

İngiltere, Fransa, Almanya gibi sanayi devrimine ev sahipliği yapmış ülkelerde sayısı 100’ü aşan tescil edilmiş endüstri yapısı bulunmaktadır. TICCIH’in (The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage) 1985 yılı raporuna göre, İngiltere’de 14000, Avusturya’da 254, İsveç’te 200, Polonya’da 400 civarında tescil edilmiş endüstri anıtı bulunmaktadır [14].

TICCIH endüstriyel mirası ve özel danışmanını ICOMOS a tanıtan bir dünya organizasyonudur.

Rusya’da 2003’deki TICCIH toplantısına katılımcıların çoğunluğu, endüstriyel aktiviteler için inşa edilen bina ve yapılar, onlarda kullanılan yöntem ve araçlar ve konumlandıkları yer ve şehirlerin, bunlarla birlikte bütün diğer somut ve somut olmayan göstergelerin temel bir öneme sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Her birinin çalışması gerektiği, tarihçelerinin öğretilmesi gereği, anlamları ve önemlerinin araştırılması gereği ve herkes için açık hale getirilmesi ve önemli olan ve karakteristik örneklerin Venedik Tüzüğü ile bağlantılı olarak günümüz ve geleceğin kullanımı ve yararı doğrultusunda saptanması, korunması ve güçlendirilmesi gereği vurgulanmıştır [15].

Endüstri yapılarının sanat değerini anlamada, bu yapıların yapıldıkları dönemle ne denli ve nasıl ilişkili olduğunu kavramak önemli bir konudur. Bu bağlamda, bu yapılara önerilecek yeni işlevlerin ve içeriklerinden uygun olanının seçimi aşamasında yapılacak değerlendirmelerin kapsamı ve sınırlarının iyi belirlenmesi gerekmektedir [13].

Cherry (1993) endüstriyel mirasın tespitinde ve korunmasında izlenecek yolu şu başlıklar altında toplamaktadır [16]:

- Endüstriyel yapının saptanması ve tanımı
- Detaylı veri toplama
- Karşılaştırmalı incelemeler yapma ve bildirim
- Seçim
- Tartışmaya açık karar verme
- Koruma

Endüstri yapıları kapsamına giren ve bu çalışma kapsamında da incelenmiş olan Tekel Sigara Fabrikaları ve Binaları’nın yeniden işlevlendirilmesi kapsamında, Cibali Tütün Fabrikası’nın Kadir Has Üniversitesi olarak dönüştürülmesi ülkemizde bulunan başarılı olarak nitelendirebileceğimiz bir örnektir. Bu yapı için 1998 yılında rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleriyle başlayan çalışmanın restorasyon süreci 2000 yılında devam etmiş ve bu proje 2002 yılında sonuçlanmıştır.

Bu yazı kapsamında değinilen üç Tekel Sigara Fabrikası binaları da günümüzde kullanılmamaktadır. Samsun 1998, Trabzon Ağustos 2004 ve Akçaabat 2002 itibarıyla orijinal işlevlerini kaybetmiş olan yerleşkelerdir. Geçen zaman içinde değerlendirilmeyen yapılar, kullanılmayan her yapının bir gün yok olacağı düşünülürse yok olmaya mahkumdurlar. Bu yerleşkelerde yapılan incelemeler de bunu ortaya çıkartmaktadır. Her birinde oluşmaya başlayan hasarlar, yapıların gün geçtikçe eskimesi, geri dönüşü olmayan bir süreç içinde yok olmaya terk edilmesi, tahrip olması ve unutulması, değerlendirme kapsamına alınmaması endüstri mirası açısından büyük kayıpların oluşmasına sebep olacaktır.

Sonuç olarak gelinen noktada bu üç yerleşke içinde bulunan yapılar için uygun işlevlerin belirlenmesi ve ivedilikle restorasyon süreçlerinin başlaması gerekmektedir. Bu bağlamda, restorasyon süreci başlamış olan Samsun Fabrika binasının hızlı bir şekilde yeni işleviyle kente ve kentliye kazanımının sağlanması, Trabzon Fabrika binası için uygun işlevin belirlenip çalışmaların başlaması, Karadeniz Teknik Üniversitesi’ne devredilmiş olan Akçaabat Fabrika binası için de, yeni işlevi için detaylı projelerin üretilmesi gerekmektedir. Uygun yeni işlevlerin belirlenmesinde kent ihtiyaçları ve yapıların yakın çevrelerinin kentsel özellikleri dikkate alınmalıdır. Çünkü yapıların konumları yeni işlevlerin belirlenmesinde önemli bir etken olacaktır. Ayrıca fiziki özellikleri ve mekan kurgusu da bir başka önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Verilecek yeni işlevde titizlikle davranılıp, rasgele olmadan, çeşitli kamuoyu yoklamaları ve analizleri sonucunda en uygun işlev seçilmelidir. Bu işlevin binanın bundan sonraki geleceğinde sağlayacağı katkılar göz ardı edilmemelidir.

Fabrika amacıyla yapılmış ve günümüzde atıl durumda olan bunlar ve benzeri yapıların yeniden kullanılmasının önemi vurgulanmalıdır. İşlevini kaybetmiş bu tip yapıların başlayan ya da başlatılmış olan restorasyon ve yeniden işlevlendirme süreçleri ile, ekonomik, sosyolojik ve psikolojik katkı sağlayacak şekilde sonuçlanması için yapılması gerekenlerin dikkatlice üzerinde durulmalıdır. Geri dönüşü olmayan hatalar yapılmamalı ve bu tip yapıların geleceğe başarılı bir şekilde taşınması sağlanmalıdır. Bu noktada, John Steinback’ın “Biz bizim olduğumuzu geçmişimiz olmadan nasıl bileceğiz” sözü, geçmişten izler taşıyan, tarihi, sosyolojik, teknolojik arka planı olan endüstri yapılarının geleceğe taşınmasında üzerinde dikkatle durulması gerektiği yönünde olumludur.

Bu çalışmanın bunlar ve bunlara benzer endüstri binalarına bakış açısını değiştirmesi ve değerlendirme kapsamına alınması yönünde olumlu bir adım olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR (REFERENCES)

1. Stinbeek, J., **Gazap Üzümleri** (The Grapes of Wrath), çev. Gülen Fındıklı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2005.
2. Barış, Y. İ., **Sigara ve Gençlik**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
3. Sapan, H., “**Türk Tütününde Fiyatlandırma Politikası**”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
4. www.tutuneksper.org.tr
5. Anonim, **Tütün**, Meydan Larousse, C.12, 1973.
6. www.tekel.org.tr
7. Tekel Genel Müdürlüğü.
8. www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil3

9. Aslanoğlu, İ., **Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı:1923- 1938**, ODTÜ Mimarlık Bölümü Yayınları, Ankara, 2001.
10. Samsun Anıtlar Kurulu, Tescil fişleri, Dosya No: 55-00 / 190.
11. Sert, A., **“Endüstri Binaları’nın Yeniden İşlevlendirilmesi: Karadeniz Bölgesi Tekel Binaları’nın Analizi ve Yeni İşlev Önerileri”**, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2004.
12. Sümerkan, M. R., Fotoğraf arşivi.
13. Köksal, G., “Yeniden Hayat Bulan Endüstri Yapıları”, **Domus**, No:8, 68-71, 2000.
14. Council of Europe, Architectural Heritage Report and Studies, Situation of the Technical and Industrial Built Heritage in Europe, Strasbourg, 1985.
15. <http://www.mnactec.com/ticcih/industrial.htm#>
16. Cherry, M., “Identification of the Industrial Heritage:Objectives and Methods”, **Architectural Heritage: Inventory and Documentation in Europe, Cultural Heritage**, No 28, 95-97, Council of Europe Press, Strasbourg, 1993.